

ชุมชนและความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชน

สนธยา พลศรี*

ในปัจจุบัน “ชุมชน” เป็นแหล่งสำคัญที่เป็นพื้นที่หรือเวทีในการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งมหาวิทยาลัยต่าง ๆ จนอาจจะเรียกว่า ถนนทุกสายต่างมุ่งหน้าสู่ชุมชนทั้งสิ้น การรู้และเข้าใจชุมชนจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของผู้ที่จะเข้าไปทำงานในชุมชน บทความนี้มีจุดประสงค์สำคัญคือ การแนะนำชุมชนให้รู้จักในบางเลี้ยวส่วน ซึ่งคิดว่าจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้ทำงานเกี่ยวข้องกับชุมชนได้บ้าง

ความหมายของชุมชน : นานาพรรณณะและหลากหลายของความหมาย

นักวิชาการ นักพัฒนาชุมชน หน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ได้ให้ความหมายของ “ชุมชน” ไว้หลายความหมาย ทั้งความหมายที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันออกไป ทำให้มองเห็นชุมชนหลายแง่มุม และชัดเจนยิ่งขึ้น

ความหมายโดยรูปศัพท์ ชุมชน ใช้ในภาษาอังกฤษว่า **Community** ซึ่งมีรากศัพท์เก่าของภาษาอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European) 2 คำ คือ คำว่า Mei ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลง (Change) หรือการแลกเปลี่ยน (Exchange) สนธิกับคำว่า Kom หมายถึง ด้วยกับ (With) เป็น Kommein หมายถึง แบ่งปันโดยทั้งหมด (อนุชาติ พวงสำลีและวีรบุรณ วิสารทสกุล. 2541 : 9)

พจนานุกรมแห่งมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคนอื่น ๆ . 2543 : 26) ได้ให้ความหมายไว้ว่า **ชุมชน** หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่อาศัยในพื้นที่แห่งหนึ่ง มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความศรัทธา ความเชื่อ เชื้อชาติ การงาน ความ

นักสังคมวิทยานิยมแบ่งชุมชนตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนออกเป็น 2 ประเภท คือ ชุมชนชนบทกับชุมชนเมือง แต่ปัจจุบันชุมชนชนบทเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่เชื่อมระหว่างชุมชนชนบทกับชุมชนเมืองอย่างชัดเจน ผู้เขียนจึงจัดชุมชนชนบทเป็นชุมชนประเภทหนึ่งด้วย

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ โปรแกรมวิชาพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

รู้สึกนึกคิดและความสนใจที่คล้ายคลึงกันมีการเกื้อกูลในการดำรงชีวิตร่วมกัน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2538 : 272) และพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546 : 368) ได้ให้ความหมายไว้เหมือนกัน คือ **ชุมชน** หมายถึง หมู่ชน กลุ่มคนที่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็กอาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524 (2524 : 72) อธิบายไว้ว่า ชุมชน เรียกได้อีกคำหนึ่งว่า ประชาคม ซึ่งมีความหมายใน 2 ลักษณะคือ

1. กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะสังคม แต่มีขนาดเล็กกว่าและมีความสนใจร่วมที่ประสานกันในวงแคบกว่า **ชุมชน** หมายถึงเขตพื้นที่ระดับของความคุ้นเคยและการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดจนพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะบางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไปจากกลุ่มเพื่อนบ้านชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดกว่าและความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจจะมีเฉพาะบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดเดิมของชาติหรือศาสนา

2. ความรู้สึกและทัศนคติที่มวลที่ผูกพันปัจเจกบุคคลให้รวมเข้าเป็นกลุ่ม **ชุมชน** จึงเป็นสังคมขนาดเล็ก คือ เป็นกลุ่มคนที่มีการคบค้าสมาคมกัน มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบ กฎเกณฑ์และมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน แต่ถ้าเป็นเพียงหมู่ชนที่รวมกันอย่างหนาแน่นหรือรวมกันมาก ๆ ในบริเวณเดียวกันโดยไม่มีการคบค้าสมาคมกันและไม่มีความสัมพันธ์ร่วมกันแล้วจะหมายถึง ชุมชนุมนุช ไม่ใช่ชุมชน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, 2538 : 273)

ชุมชนหมายถึงพื้นที่หรือบริเวณทางภูมิศาสตร์ กล่าวคือ หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่รวมกันในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งซึ่งมีอาณาบริเวณที่แน่นอนหรือหมายถึงพื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของคน โดยมีความผูกพันกับพื้นที่แห่งนั้น และยึด

เหนียวกันเป็นปีกแผ่นและมั่นคง เช่น ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ในชนบท ตรอก ซอย ถนน ชุมชนต่าง ๆ ในเมือง เป็นต้น

ชุมชนหมายถึงกลุ่มทางสังคม (Social Group) กล่าวคือ หมายถึง กลุ่มคนที่รวมตัวกันในที่ใดที่หนึ่งโดยมีวัตถุประสงค์ เป้าหมายและกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน สมาชิกมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกัน เช่น ครอบครัว เผ่าชนต่าง ๆ กลุ่มเพื่อน กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

ชุมชนหมายถึงองค์การทางสังคม (Organization) กล่าวคือ หมายถึง กลุ่มคนที่รวมตัวกันโดยมีโครงสร้าง ระบบการบริหารจัดการกฎระเบียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่ชัดเจนและดำเนินงานอย่างต่อเนื่องทั้งองค์การในภาครัฐและภาคเอกชน เช่น พรรคการเมือง องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลต่าง ๆ บริษัท ห้างร้านต่าง ๆ มหาวิทยาลัย เป็นต้น

ชุมชน หมายถึงการมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม (Participation) กล่าวคือ เป็นการร่วมกันของบุคคลเพื่อประกอบกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ เพื่อการดำรงชีวิตที่ดีงามทั้งของส่วนบุคคลและหมู่คณะ เป็นชุมชนแห่งกัลยาณมิตร เพื่อการจัดการและคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน (พระธรรมปิฎก. 2539 : 72) ชุมชนจึงเป็นการกระทำที่สมาชิกเต็มเปี่ยมไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจมีความรู้สึกเป็น

เจ้าของ มีการดำรงชีวิตร่วมกันอย่าง
ใกล้ชิดสนิทสนม มีความผูกพันกัน
(Common Ties)

**ชุมชนหมายถึงการจัดระเบียบ
ทางสังคมรูปแบบหนึ่ง** (Social Organi-
zation) คือ หมายถึงสังคมที่คนเห็น
ประโยชน์และรู้จักใช้ประโยชน์จากชุมชน
ให้ประโยชน์ตอบแทนแก่ชุมชน คนใน
สังคมจะได้รับการสนับสนุนให้มีส่วนร่วมเข้า
ร่วมเป็นสมาชิกของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง
หรือหลายชุมชนที่เหมาะสมกับตน ส่งผล
ให้คนในสังคมนั้นรวมตัวกันเป็นชุมชน
ขนาดเล็กๆ เป็นจำนวนมากและมีความ
หลากหลายโดยแต่ละชุมชนมีวัตถุประสงค์
ในการจัดตั้งและแนวทางการดำเนินงาน
ที่ชัดเจน และเป็นผลดีต่อสมาชิกทั้งทาง
กายภาพจิตใจและก่อประโยชน์ต่อสังคม
ส่วนรวม ไม่มีใครต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยว
ต่อผู้ชีวิตเพียงลำพัง แต่ทุกคนจะได้รับ
การโอบอุ้มและช่วยเหลือจากชุมชน
(เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2544 : 25)

**ชุมชน หมายถึงประชาคมหรือ
ประชาสังคม (Civil Society)** คือ การ
ที่บุคคลเกิดความตระหนักหรือเกิด
จิตสำนึกร่วมกันที่จะดำเนินกิจกรรมหรือ
แก้ไขปัญหาหนึ่งปัญหาใด จึงรวมกัน
เป็นกลุ่มหรือองค์กรในลักษณะของหุ้น
ส่วนกัน (Partnership) ด้วยความรัก
ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน
มีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ภายใต้
ระบบการจัดการที่เชื่อมโยงกันเป็น
เครือข่าย หรือเรียกว่าเป็นชุมชนแห่ง
จิตสำนึกร่วมกัน (Conscious Community)

จะเห็นได้ว่า “ชุมชน” มีความหมายที่หลากหลายทั้งที่
คล้ายคลึงกัน และแตกต่างกันออกไปทั้งความหมายโดยรูป
ศัพท์ ความหมายเชิงพื้นที่หรือบริเวณทางภูมิศาสตร์ ความ
หมายที่มุ่งเน้นถึงกลุ่มองค์การทางสังคม การมีส่วนร่วมใน
ชีวิตที่งดงาม การจัดระเบียบทางสังคมและความหมายใน
เชิงประชาสังคม ซึ่งทำให้มองเห็นภาพของชุมชนได้ชัดเจน
ยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามจากความหมายที่กล่าวมาแล้ว อาจ
สรุปได้ว่า ชุมชน หมายถึง **กลุ่มทางสังคมที่มีความเป็นปึก
แผ่นมั่นคง มีจิตสำนึกร่วมกัน อาศัยอยู่ร่วมกันในอาณา
บริเวณเดียวกันมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อ
สื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน ผูกพันเอื้ออาทรกัน ร่วมมือ
และพึ่งพาอาศัยกันในลักษณะของเครือข่าย ภายใต้
บรรทัดฐาน และวัฒนธรรมเดียวกัน เพื่อบรรลุ
วัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน**

ลักษณะของชุมชน : หลากหลายแต่ลงตัว

เมื่อพิจารณาจากความหมายของชุมชนที่กล่าวมาแล้ว
จะเห็นได้ว่า ชุมชนมีหลายลักษณะ แต่ละลักษณะล้วนบ่ง
บอกถึงภาพรวมของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งโดยทั่วไปชุมชน
มีลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. **เป็นการรวมกันของกลุ่มคน (Group of People)**
ในรูปของกลุ่มสังคม (Social Group) กล่าวคือสมาชิกมี
การปฏิบัติต่อกันทางสังคม หรือมีปฏิริยาโต้ตอบต่อกัน
ทางสังคม (Social Interaction) เอื้ออาทรต่อกันและ
พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน
2. **ขนาดของชุมชนไม่เท่ากัน** โดยชุมชนจะมีขนาด
แตกต่างกันออกไปตามจำนวนสมาชิกของชุมชนและการ
ดำเนินกิจกรรมของสมาชิก ซึ่งมีทั้งในชนบทและในเมือง
3. **สมาชิกของชุมชนมีลักษณะทางประชากรศาสตร์**
เช่น สมาชิกมีโครงสร้างของประชากรประกอบด้วย เพศ อายุ
อัตราการเกิด อัตราการตาย การอพยพ โยกย้ายถิ่น เป็นต้น
4. **มีอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์สำหรับเป็นที่อยู่
อาศัย** หรือเป็นที่ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาชิก

5. มีการจัดระเบียบทางสังคม เพื่อควบคุมความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน เช่น บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) สถาบันทางสังคม (Social Institution) และ วัฒนธรรมของชุมชน (culture)

6. สมาชิกมีความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) คือ มีการติดต่อสัมพันธ์กันมีความสนใจทางสังคมร่วมกัน มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน มีความสนิทสนมกัน มีความสัมพันธ์แบบพบปะกันโดยตรง (Face to Face) ซึ่งจะนำไปสู่การใช้ชีวิตในด้านต่าง ๆ ร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่แบบตัวใครตัวมัน

7. มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน คือ สมาชิกของชุมชนต่างมีวิสัยทัศน์ วัตถุประสงค์และเป้าหมายเดียวกัน จึงมารวมกันเป็นชุมชนเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ต้องการร่วมกัน

8. สมาชิกมีอุดมการณ์ร่วมกัน ทั้งอุดมการณ์ส่วนบุคคล และอุดมการณ์ที่มีต่อชุมชน

9. สมาชิกมีจิตสำนึกร่วมกัน (Consciousness) เนื่องจากมองเห็นหรือตระหนักถึงความจำเป็นบางประการ เช่น ประสบปัญหาหรือวิกฤตการณ์บางอย่าง เป็นต้น และทำให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะ หรือจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมขึ้น (Public Consciousness)

10. มีระบบการติดต่อสื่อสารร่วมกัน คือ สมาชิกมีการติดต่อสื่อสารระหว่างกันอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ ทำให้เป็นชุมชนมีความยั่งยืนไม่ล่มสลายได้ง่าย

11. มีการเรียนรู้ร่วมกัน คือ สมาชิกต่างเรียนรู้ในสิ่งต่างๆ เพื่อการดำรงชีวิตร่วมกัน ทั้งจากการเรียนรู้ซึ่งกันและกันและการเรียนรู้จากภายนอกชุมชน ทำให้กลายเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (learning Community)

12. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิก เช่น การกำหนดวิสัยทัศน์ของชุมชน การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน การเลือกตั้งผู้นำชุมชนและการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

เป็นต้น

13. มีการสัมพันธ์กันในลักษณะเครือข่าย (Networks) คือ สมาชิกมีการเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์กัน ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนของกันและกันและสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกันขึ้น

14. มีผลกระทบร่วมกัน คือ สมาชิกต่างได้รับผลที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์หรือกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนร่วมกัน ทั้งผลกระทบที่เป็นประโยชน์และเป็นโทษแก่ชุมชน

15. มีความเป็นพลวัต (Dynamic) คือ มีการเปลี่ยนแปลง หรือเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาไม่ได้หยุดนิ่ง ชุมชนจึงเป็นแหล่งของการเรียนรู้ร่วมกันตลอดชีวิต

ความหลากหลายลักษณะของชุมชนที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนแต่ละชุมชน มีความแตกต่างกันออกไปตามบริบทของชุมชน อันเป็นสิ่งที่ผู้ทำงานกับชุมชนต้องศึกษาชุมชนอย่างรอบคอบ ต้องไม่ใช่ชุมชนหนึ่งเป็นตัวแทนของอีกชุมชนหนึ่งในทุกเรื่องทุกประเด็น

องค์ประกอบของชุมชน : หลากหลายแต่ไม่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาจากความหมายและลักษณะของชุมชนที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญดังต่อไปนี้

1. คน คือ บุคคลหรือกลุ่มคนที่รวมกันเป็นสมาชิกของชุมชนด้วยจิตสำนึก

ร่วมกัน มีความสัมพันธ์กัน เอื้ออาทรกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

2. องค์กร คือ เป็นกลุ่มคนที่มีการจัดระเบียบ มีวัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน

3. อาณาบริเวณ คือ พื้นที่สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยและดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

4. การบริหารจัดการชุมชน คือ การดำเนินการเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ละแวกบ้าน หมู่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล ระดับต่าง ๆ เป็นต้น

5. การจัดระเบียบสังคม คือ การมีบรรทัดฐานทางสังคม สถาบันสังคมต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางให้สมาชิกปฏิบัติร่วมกัน

6. ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม คือ ระเบียบแบบแผนของความสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิกที่มีลักษณะเป็นหุ้นส่วนกันและเป็นเครือข่ายซึ่งกันและกัน

7. ระบบการติดต่อสื่อสาร คือ มีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึง และมีประสิทธิภาพ ทำให้สมาชิกมีความรู้ความเข้าใจในข้อมูลข่าวสาร และเชื่อมโยงประสานกันได้ง่าย

8. วัฒนธรรมของชุมชน คือ การมีวิถีชีวิตร่วมกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นของชุมชน ซึ่งอาจจะมีควม

หลากหลาย แต่สมาชิกของชุมชนยอมรับและดำเนินชีวิตร่วมกันได้อย่างมีความสุข

9. ทุนของชุมชน เป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนและใช้ประโยชน์ร่วมกันในชุมชนทั้งทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ แหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น และทรัพยากรที่คนในชุมชนสร้างขึ้น เช่น ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาของชุมชน เป็นต้น

10. ผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นผลของการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งต้องแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่สมาชิกอย่างเป็นธรรม หรือเท่าเทียมกัน เป็นที่พึงพอใจของสมาชิก และเห็นถึงความสำคัญของการใช้ชีวิตร่วมกันเป็นชุมชน

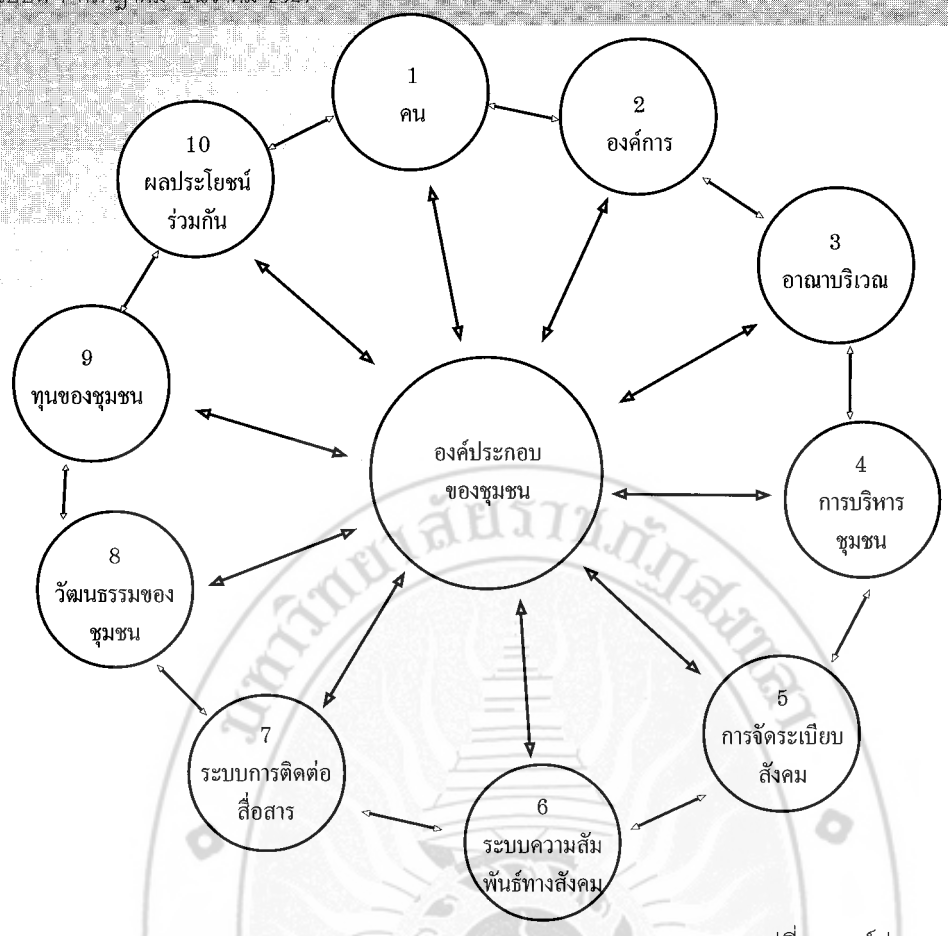
องค์ประกอบของชุมชนดังกล่าว แม้จะเป็นคนละส่วนที่มีความหลากหลายแตกต่างกันไป แต่ความเป็นชุมชนได้เชื่อมโยงความหลากหลายแตกต่างกันไว้ด้วยกัน จนกลายเป็นหน่วยเดียวกันดังลักษณะในรูปที่

ความเป็นชุมชน : การถักทอสายใยสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก

ความเป็นชุมชนคือความสามารถในการเชื่อมโยงติดต่อถึงกันของสมาชิก ทำให้รวมตัวกันเป็นชุมชน และดำรงรักษาชุมชนไว้ได้ นักวิชาการและนักพัฒนาชุมชนได้เสนอความเป็นชุมชนไว้หลายลักษณะ ดังนี้

1. มีความหลากหลาย (Inclusion) ชุมชนประกอบด้วยองค์ประกอบที่แตกต่างกัน ไม่ใช่มีเพียงมิติเดียวหรือรูปแบบเดียว ทำให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ มีจินตนาการและเอื้อให้เกิดการพัฒนาต่อกันคนรุ่นต่อ ๆ ไป ความหลากหลายของชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ (อนุชาติ พวงสำลีและวีรบุรณี วิสารทสกุล. 2541 : 12-15)

1.1 ความหลากหลายของการรวมตัว ระดับการรวมตัวของคนในชุมชนแตกต่างกันออกไปตามระดับความ

รูปที่ 1 องค์ประกอบของชุมชน

พร้อมหรือลักษณะของกิจกรรมที่สนใจร่วมกันในลักษณะของกลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ คณะกรรมการ สถาบัน สภา สหกรณ์ สหพันธ์ สมาพันธ์ เป็นต้น

กลุ่มที่สนใจในด้านการค้นคว้าความรู้ ก็จะมีกิจกรรมในด้านการวิจัย เป็นต้น

1.2 ความหลากหลายเชิงพื้นที่ เป็นความแตกต่างกันในการรวมตัวเป็นชุมชน เช่น ละแวกบ้าน ย่าน หมู่บ้าน ตำบล ตรอก ซอย ถนน แขวง เขต หรือ ขอบเขตเชิงที่ตั้งของชุมชน เช่น ลุ่มน้ำ สายน้ำ คลอง นิคมสร้างตนเอง นิคมอุตสาหกรรม เขตพื้นที่ชายฝั่ง เป็นต้น

1.5 ความหลากหลายในเชิงประเด็นความสนใจในปัญหาต่าง ๆ เป็นความแตกต่างของกลุ่มคนในชุมชนในเรื่องความสนใจที่มีต่อปัญหาต่าง ๆ เช่น การสังคมสงเคราะห์ การออกทรัพย์ การอาชีพ การเกษตร การเมือง สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

1.3 ความหลากหลายของกลุ่มคนที่รวมกันเป็นชุมชน เป็นความแตกต่างในสมาชิกของชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น เพศ อายุ เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม ระดับการศึกษา อาชีพ สถานภาพและบทบาททางสังคม เป็นต้น

ความหลากหลายของชุมชนทำให้เกิดความแตกต่างในชุมชน ทั้งลักษณะของการรวมตัว พื้นที่อยู่อาศัย ลักษณะของบุคคล กิจกรรมและความสนใจในเรื่องต่าง ๆ ความเป็นชุมชนจึงเป็นการรวมความหลากหลาย ความแตกต่างเหล่านี้เข้าด้วยกันหรือมีความเป็นเอกภาพในท่ามกลางของความแตกต่าง

1.4 ความหลากหลายในรูปแบบของกิจกรรม เป็นความแตกต่างกันในกิจกรรมของชุมชนตามรูปแบบและความถนัดของกลุ่ม องค์กรนั้น ๆ เช่น กลุ่มที่ให้ความสนใจในเชิงการรณรงค์เผยแพร่ก็จะมีกิจกรรมเฉพาะในเรื่องสื่อ

ความหลากหลาย ซึ่งผู้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข เคารพในวิถีชีวิตของกันและกัน ไม่เกิดความขัดแย้ง ไม่เกิดความรุนแรงในชุมชน

2. ความร่วมกัน (Co-operation)

ความเป็นชุมชนอยู่ที่ความร่วมมือกันของคนในชุมชน เช่น มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการกระทำร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการติดต่อสื่อสารกัน และมีความเอื้ออาทรต่อกัน คนจำนวนมากที่ไม่มีอะไรร่วมกัน จะไม่รักกัน ไม่ทำอะไรร่วมกัน ไม่เรียนรู้ร่วมกันจะไม่ใช่ชุมชนและไม่มีพลังที่จะแก้ไขปัญหาใดๆ เช่น คนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กัน แต่ถ้าไม่มีอะไรร่วมกัน ก็ไม่ถือว่าเป็นชุมชน ดังนั้น ความเป็นชุมชนจึงเกิดขึ้นในสถานที่และสถานการณ์ต่าง ๆ มากมาย เช่น ความเป็นชุมชนในครอบครัว ความเป็นชุมชนในที่ทำงาน ความเป็นชุมชนวิชาการ (Academic Community) ความเป็นชุมชนสงฆ์ ความเป็นชุมชนทางอากาศ เนื่องจากรวมตัวกันโดยใช้วิทยุ โทรศัพท์ ติดต่อสื่อสารกัน ความเป็นชุมชนทางอินเทอร์เน็ต เป็นต้น ซึ่งประเวศ วะสี (2541 : 12-16) ได้สรุปไว้ว่า ความร่วมกันของคนในชุมชนทำให้เกิดจิตวิญญาณ (Spirituality) ของกลุ่มและชุมชน ก่อให้เกิดความปิติ ความสุขและเกิดพลังอย่างมหัศจรรย์ในการรักษาเยียวยาชุมชน (Healing Power) นอกจากนี้ยังทำให้เกิดผู้นำตามธรรมชาติและกาารจัดการซึ่งมี

ความเป็นผู้นำที่แท้จริง เพราะกระบวนการร่วมคิดร่วมทำหรือกระบวนการเกิดความเป็นชุมชน ทำให้สภาวะผู้นำปรากฏออกมา ผู้นำธรรมชาติมีลักษณะที่สำคัญคือเป็นผู้มีปัญญา เห็นแก่ส่วนรวม ติดต่อสื่อสารกับคนอื่นได้ดีและเป็นที่ยอมรับของสมาชิกทั้งหมด ผู้นำธรรมชาติจะมีหลายคนแล้วแต่ว่าจะเป็นผู้นำในเรื่องอะไร มีทั้งเพศชาย และเพศหญิง พบว่าในกระบวนการธรรมชาติผู้นำจะเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชายเพราะธรรมชาติกับเพศหญิงหรือความเป็นแม่จะคู่กัน แต่ในเรื่องอำนาจผู้นำจะเป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง ซึ่งมักจะมีผู้นำเพียงคนเดียว และทำลายความเป็นผู้นำของคนอื่นเพราะกลัวจะเป็นคู่แข่ง ทำให้องค์กรหรือชุมชนอ่อนแอและไม่ยั่งยืน เพราะเมื่อผู้นำที่ดีตาย ถูกโยกย้ายหรือเปลี่ยนแปลง องค์กรหรือชุมชนก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ แต่ในความเป็นชุมชนจะมี ผู้นำตามธรรมชาติหลายคนทั้งหญิงและชาย องค์กรหรือชุมชนจะอยู่ในฐานะที่ดี มีการจัดการ มีความต่อเนื่องและยั่งยืน ความเป็นชุมชนแก้ปัญหาได้ทุกชนิดทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมืองและสุขภาพ

3. มีจิตสำนึกแบบประชาสังคม (Civic Consciousness)

คือคนในชุมชนตระหนักและเห็นความสำคัญของการเสียสละเพื่อสร้างสรรค์สังคมส่วนรวมโดยสมัครใจ อันเป็นจิตสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness) มีความรักและตระหนักถึงชุมชนมากกว่าส่วนตนเอง ยอมรับและปฏิบัติตามบรรทัดฐาน (Norms) ค่านิยม (Values) ใ่ว่างใจและเชื่อถือ ยอมรับกันและกัน ซึ่งทำให้เกิดความเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (Reciprocity) อุดหนุน อุดหนุนต่อความขัดแย้ง (Tolerance) เปิดกว้างยอมรับในความหลากหลาย ความแตกต่างของคนในชุมชนและนำไปสู่ความร่วมมือในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน

4. มีความผูกพันกัน (Bond) คนในชุมชนมีความ

สมานฉันท์ ความกลมเกลียว ความกลมกลืนของสมาชิกที่หลากหลายต่อกันบนพื้นฐานแห่งความร่วมมือและการมีส่วนร่วมด้วยสำนึกของการเป็นสมาชิกของชุมชน

หรือด้วยจิตสำนึกต่อความเป็นพลเมือง (Citizenship) ของชุมชนนั่นเอง มีความสนใจและปรารถนาต่อชุมชนร่วมกัน (Love and Aspiration) ความผูกพันทำให้คนในชุมชนรวมกันเป็นกลุ่ม องค์กรและเครือข่าย ซึ่งเป็นแหล่งพื้นฐานที่สุดที่จะเกิดการถักทอความรัก ความเอื้ออาทรของคนในชุมชน เป็นกลไกสำคัญของการรวมพลังทางสังคม (Social Synergy) และการพัฒนาชุมชน (อนุชาติ พวงสาธิตและวีรบุรณณ์ วิจารณ์ทศกุล. 2541 : 6 -10)

5. มีการเชื่อมโยงสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ชุมชนต้องไม่ตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่แยกตัวออกจากชุมชนอื่น แต่สามารถเชื่อมโยงสัมพันธ์กับชุมชนอื่นได้ เพราะไม่มีชุมชนใดสามารถดำรงอยู่ได้เพียงลำพังตัวเองต้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กับชุมชนอื่นในลักษณะของความร่วมมือ การสนับสนุนส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และอื่น ๆ

6. มีองค์ความรู้ ความสามารถในการแสวงหาความรู้ และการจัดการความรู้ ชุมชนมีความสามารถในการสร้างและสะสมองค์ความรู้เพื่อแก้ไขปัญหา และกำหนดทิศทางข้างหน้าของชุมชนได้ด้วยสติปัญญาและภูมิปัญญาของคนในชุมชน องค์ความรู้สามารถปรับใช้และเรียนรู้ให้เพิ่มพูนขึ้นอยู่ตลอดเวลา มีการจัดการความรู้ทั้งความรู้เก่า ความรู้ใหม่และความรู้ภายในชุมชนกับความรู้จากภายนอกชุมชน ตลอดจนการถ่ายทอดความรู้ได้อย่างเหมาะสม

7. เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) คนในชุมชนมีความสนใจที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนของตนเอง มีความพร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกันกับบุคคลอื่น ๆ ด้วยการปฏิบัติหรือทำกิจกรรมร่วมกัน (Interactive Learning through Action) กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันนี้ทำให้คนในชุมชนได้แลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์เกี่ยวกับชุมชนระหว่างกัน ทำให้เกิดเป็นองค์ความรู้ของชุมชน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน ผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนตลอดเวลา ซึ่งเป็นพลังสำคัญที่

ทำให้ชุมชนมีความยั่งยืน

8. มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ชุมชนมีกิจกรรมต่าง ๆ ให้สมาชิกปฏิบัติร่วมกันอย่างเหมาะสมและต่อเนื่อง กิจกรรมควรมีความหลากหลายไปตามลักษณะของกลุ่มคนในชุมชนและเป็นพลวัต (Dynamic) คือเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง กิจกรรมที่ต่อเนื่องทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างไม่สิ้นสุด เป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญประการหนึ่งของความเป็นชุมชน

9. มีระบบการติดต่อสื่อสาร สาธารณะ และเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพ (Public Communication and Network) ชุมชนมีระบบการติดต่อสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ ช่วยให้คนในชุมชนได้รับข่าวสารจากภายในและนอกชุมชน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในชุมชนเป็นไปอย่างสะดวก รวดเร็วและรวมกันอย่างเหนียวแน่นในลักษณะของเครือข่ายต่าง ๆ เช่น เครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน เครือข่ายทางสังคมต่าง ๆ เครือข่ายร่วมมือกัน เครือข่ายการปฏิบัติงานร่วมกัน เป็นต้น

10. การจัดการชุมชนที่ดี (Community Management) ชุมชนมีการบริหารจัดการในลักษณะของความเป็นกลุ่มหรือองค์กรประชาสังคม (Civic Organization) ที่เกิดจากจิตสำนึกประชาสังคมอย่างแท้จริง มีการบริหารจัดการโดยการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิก การจัดโครงสร้างองค์กรแบบแนวราบคือเน้น

ความสัมพันธ์ในระดับเดียวกันที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ไม่มีใครเป็นเจ้าของหรือผู้บังคับบัญชาใคร มีการกำหนดวิสัยทัศน์ แผนและโครงการ การเตรียมการ การดำเนินการ (Implementing) และการประเมินผลร่วมกัน เพื่อผลประโยชน์ของชุมชน

ความเป็นชุมชน จึงมีหลายลักษณะไม่ใช่มีเพียงลักษณะหนึ่งลักษณะใดเพียงลักษณะเดียว เป็นที่น่าสังเกตว่า แนวโน้มของความเป็นชุมชนจะให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีรูปแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้น เช่น ความสัมพันธ์ทางวิทยุโทรทัศน์โทรศัพท์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น มากกว่าการยึดถือพื้นที่อยู่อาศัยของสมาชิก หรือการติดต่อสัมพันธ์กันโดยตรงที่เป็นความหมายดั้งเดิมของชุมชน อันเป็นผลมาจากความทันสมัยของเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารที่ทำให้ความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วยชุมชนรูปแบบใหม่ จึงมีลักษณะเป็นชุมชนเสมือนจริง (Virtual Community) ที่บางท่านไม่ยอมรับว่าเป็นชุมชน เพราะขาดลักษณะของความเป็นชุมชนหลายประการ อย่างไรก็ตามรูปแบบความสัมพันธ์ของชุมชนเสมือนจริงนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปในเมืองหรือนครขนาดใหญ่ที่มีความทันสมัย ซึ่งในอนาคตนักวิชาการอาจจะต้องทบทวนความหมาย ลักษณะ และความเป็นชุมชนกันครั้งใหญ่ก็เป็นได้

ประเภทของชุมชน

นักวิชาการมีเกณฑ์ในการแบ่งประเภทของชุมชนตามวัตถุประสงค์ของตน ทำให้ชุมชนแตกต่างกันออกไปหลายประเภท ในบทความนี้จะนำเสนอเพียง 3 หลักเกณฑ์คือ (1) การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิก (2) การแบ่งตามระดับความรุนแรงของปัญหาและระดับความสามารถของชุมชนในการร่วมกันแก้ไขปัญหา (3) การแบ่งตามระดับของการพัฒนา ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน

การแบ่งชุมชนตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน เป็นการแบ่งที่นักสังคมวิทยานิยมกันมาก โดยแบ่งชุมชนออกเป็น 3 ประเภท คือ ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง และชุมชนชานเมืองา ดังนี้ (สนธยา พลศรี. 2548 : 71-74)

1. ชุมชนชนบท (Rural Community) เป็นชุมชนที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

1.1 ลักษณะด้านประชากร มีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ (Population Density) น้อย อายุเฉลี่ยของประชากร (Life Expectancy) ไม่ยืนยาว อัตราส่วนทางเพศ (Sex Ratio) เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย อัตราการเกิดของประชากรสูง (High Birth Rates) การเพิ่มของประชากร (Population Increase) เป็นการเพิ่มโดยการเกิดมากกว่าสาเหตุอื่น ๆ ภาวะเจริญพันธุ์ (Fertility) ยืนยาว อัตราส่วนพึ่งพิง (Dependency Ratio) สูง ส่วนใหญ่มีเชื้อชาติ (Race) หรือเผ่าพันธุ์ (Ethnic) เดียวกัน มีการย้ายถิ่น (Migration) สูง คุณภาพชีวิตของประชากร (Quality of Population) ยังไม่เพียงพอ

1.2 ลักษณะด้านนิเวศวิทยา ประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมธรรมชาติต่าง ๆ ที่มีความสมดุลของระบบนิเวศมลพิษมีน้อย มีอาณาบริเวณหรือพื้นที่แบบกว้างขวางขาด

การจัดระเบียบด้านกายภาพของชุมชน มีที่ดินสาธารณะ ประโยชน์มาก การตั้งบ้านเรือนเป็นแบบกลุ่มเล็ก ๆ กระจายไปตามเรือกสวนไร่นาและขนานไปกับเส้นทางคมนาคม รูปแบบของอาคารบ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ เป็นแบบง่าย ๆ ในลักษณะของแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ไม่มีอาคารขนาดใหญ่หรือสูงหลายชั้น

1.3 ลักษณะด้านเศรษฐกิจ คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรือที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม ซึ่งต้องอาศัยธรรมชาติมาก การผลิตเน้นการผลิตเพื่อการยังชีพที่เหลือจึงเป็นสินค้าโดยครอบครัวเป็นหน่วยเศรษฐกิจที่สำคัญทั้งการผลิต (Production) และการบริโภค (Consumtion) ช่วงเวลาในการผลิตจะเป็นไปตามฤดูกาล แรงงานส่วนใหญ่เป็นแรงงานประเภทไร้ฝีมือ (Unskill Labour) สถาบันการเงินในชุมชนมีน้อยขาดแหล่งเงินทุน ไม่นำเทคโนโลยีทันสมัยมาใช้มากนัก การเพิ่มผลผลิตมีน้อย จึงมีรายได้มีน้อยขาดเงินออม มีภาวะหนี้สินมาก การลงทุนน้อย การเคลื่อนย้ายแรงงานไปสู่เมืองสูงถูกบุกรุกโดยชุมชนเมือง (Invasion) ซึ่งมีสภาพทางเศรษฐกิจเหนือกว่าและมีความยากจนอยู่ทั่วไป

1.4 ลักษณะด้านสังคมและวัฒนธรรม มีโครงสร้างสังคม (Social Structure) ไม่ซับซ้อน ครอบครัวมีสมาชิกมากแบบครอบครัวขยาย (Extended Family) มีความแตกต่างทางสังคม (Social Differentiation) ช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) และการเลื่อนชั้นทางสังคม (Social Mobility) น้อย สมาชิกมีความคล้ายคลึงทางสังคมและวัฒนธรรมกันมาก (Homogeneous) ความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) เป็นแบบปฐมภูมิ (Primary Relationship) คือเป็นแบบส่วนตัวไม่เป็นทางการ รักและผูกพันกับชุมชนของตนเองมาก อนุรักษ์นิยม (Conservative) ท้องถิ่นนิยม (Localization) สูง ขาดโอกาสทางการศึกษาศรีทธาศาสนามาก ระบบความคิดความเชื่อไม่เป็นวิทยาศาสตร์ เชื่อในสิ่งที่มีอิทธิพลเหนือธรรมชาติ (Super Natural Power) เช่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ โชคลาง

เป็นต้น วิสัยทัศน์ไม่กว้างไกล ผูกพันอยู่กับความจริงง่าย ๆ ภายในชุมชนของตน ขาดการวางแผนชีวิตและการวางแผนครอบครัวที่เหมาะสม การบริการสาธารณะเพื่ออำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันมีน้อย วิธีชีวิตเป็นแบบเรียบง่าย ไม่ค่อยกระตือรือร้น ค่อนข้างเฉื่อยชา การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นได้ยากและต้องใช้เวลายาวนาน

2. ชุมชนเมือง (Urban Community)

เป็นชุมชนที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับชุมชนชนบทที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งสรุปได้ดังนี้

2.1 ลักษณะด้านประชากร

มีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่มาก อายุเฉลี่ยของประชากรยืนยาวกว่าชาวชนบท อัตราการเกิดของประชากรต่ำแต่อัตราการเพิ่มของประชากรสูง เนื่องจากมีการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองมาก ภาวะเจริญพันธุ์สูงเพราะแต่งงานช้าเนื่องจากความจำเป็นในการดำรงชีวิต อัตราส่วนพึ่งพิงของประชกรน้อย มีความแตกต่างกันในด้านเชื้อชาติเผ่าพันธุ์มาก มีคุณภาพส่วนบุคคลและคุณภาพชีวิตดีกว่าชาวชนบท เป็นต้น

2.2 ลักษณะด้านนิเวศวิทยา

สิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่เป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ขาดความสมดุลในระบบนิเวศ มีมลพิษต่าง ๆ มาก แหล่งท่องเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจเป็นแหล่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมากกว่าแหล่งธรรมชาติ มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ทั้งส่วนบุคคลและ

สาธารณะประโยชน์น้อย มีการจัดระเบียบทางกายภาพของชุมชน เช่น ผังเมือง เป็นต้น การตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยแออัดและเป็นแนวตั้งอาคารมีขนาดใหญ่และสูงหลายชั้น การขยายตัวของชุมชนในด้านพื้นที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว

2.3 ลักษณะด้านเศรษฐกิจ คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอุตสาหกรรม การค้าและบริการ การผลิตเพื่อธุรกิจการค้ามากกว่าเพื่อบริโภคเอง ระบบแรงงานและระบบธุรกิจการค้าจึงมีความสำคัญมากกว่าระบบครอบครัวในชนบท การประกอบอาชีพทำได้ตลอดเวลาไม่ต้องรอฤดูกาล แรงงานมีฝีมือ (Skill Labour) มากกว่าชนบท มีสถาบันการเงิน แหล่งทุนและการลงทุนมาก นำเทคโนโลยีทันสมัยมาใช้ในการผลิต มีการแบ่งงานกันทำมาก มีอาชีพให้เลือกมาก มีรายได้และฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าชาวชนบท เป็นต้น

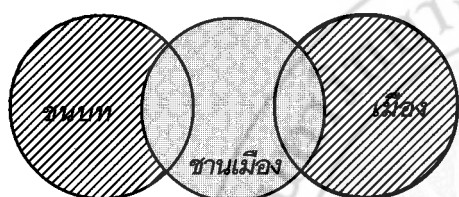
2.4 ลักษณะด้านสังคมและวัฒนธรรม มีโครงสร้างทางสังคมที่สลับซับซ้อน มีองค์กรและสถาบันทางสังคมมาก การควบคุมทางสังคมใช้การควบคุมโดยกฎหมายเป็นหลัก ครอบครัวเป็นแบบครอบครัวหน่วยกลางหรือครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) มากกว่าครอบครัวขยายหรือครอบครัวขนาดใหญ่ มีความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมมาก (Heterogeneous) รักและผูกพันกับชุมชนน้อย ขาดเอกลักษณ์ของชุมชน มีระดับการศึกษา

สูง ระบบความคิดความเชื่อเป็นแบบวิทยาศาสตร์ มีวิถีชีวิตที่ซับซ้อนกว่าจำเป็นต้องมีการวางแผนชีวิตและครอบครัวที่ดี การใช้ชีวิตต้องริบเร่งแข่งขันกับผู้อื่น ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบทุติยภูมิ (Secondary Relationships) คือความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการไม่ใช่ส่วนตัว การดำรงชีวิตสะดวกสบายเพราะมีสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการสาธารณะมาก มีกลุ่มและองค์กรทั้งกลุ่มจัดตั้งและกลุ่มที่รวมตัวกันเองของสมาชิกมาก กลุ่มและองค์กรดังกล่าวมีกิจกรรมสม่ำเสมอ มีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างมาก เช่น กิจกรรมทางการเมือง การเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ สิทธิมนุษยชน การคุ้มครองผลประโยชน์ของคนในชุมชน เป็นต้น สมาชิกในชุมชนมีบุคลิกภาพทันสมัย (Modernization) ยอมรับการเปลี่ยนแปลง จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมเมืองเกิดขึ้นได้ง่ายและรวดเร็ว

ในปัจจุบันของชุมชนชนบทมีลักษณะใกล้เคียงกันกับชุมชนเมืองมากและมีแนวโน้มจะมากยิ่งขึ้น เพราะชนบทมีความเจริญก้าวหน้าในการคมนาคมสื่อสารมากขึ้น มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนเมืองมากยิ่งขึ้น จึงเกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) จากเมืองไปสู่ชนบทมากยิ่งขึ้น วิถีชีวิตของชาวชนบทจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นวิถีชีวิตแบบชาวเมืองโดยไม่รู้ตัว

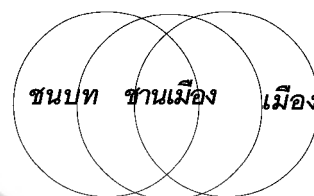
3. ชุมชนชานเมือง (Suburban) เป็นชุมชนที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างชุมชนชนบทกับชุมชนเมือง หรือกำลังเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนเมืองแต่ยังไม่เติบโตเป็นเมืองอย่างสมบูรณ์ ลักษณะด้านประชากร ลักษณะด้านนิเวศวิทยา ลักษณะด้านเศรษฐกิจและลักษณะด้านสังคมวัฒนธรรมบางอย่างยังคงเป็นแบบชุมชนชนบท แต่บางอย่างเปลี่ยนเป็นชุมชนเมืองไปแล้ว เช่น อาศัยอยู่ในชนบทมีความผูกพันกับครอบครัวและเครือญาติสูง แต่ไปประกอบอาชีพในเมืองทำให้ต้องเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพและวิถีชีวิตบางอย่างเป็นแบบชุมชนเมือง เป็นต้น ชุมชนชานเมืองมักจะตั้งอยู่รอบนอกของเมืองและเป็นชุมชนที่เชื่อมโยงระหว่างเมืองกับชนบท อันเป็นผลมาจากการ

เจริญเติบโตและการกลายเป็นเมือง (Urbanization) นั้นเอง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชนบท ชุมชนเมือง และชุมชนชานเมือง มีลักษณะดังรูปที่ 2

รูปที่ 2 ลักษณะความสัมพันธ์ของชนบท ชานเมืองและเมือง

จากลักษณะของชุมชนชนบท ชุมชนเมืองและชุมชนชานเมืองที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันไม่มีชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนชนบทหรือชุมชนเมืองอย่างแท้จริงอีกแล้ว เพราะเป็นผลของการขับเคลื่อนด้วยกระบวนการหลายกระบวนการ เช่น กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Socio-Cultural Change) การกลายเป็นเมือง การกลายเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) การเป็นประชาธิปไตย (Democratization) การจัดองค์การสมัยใหม่ (Bureaucratization) กระบวนการโลกาภิวัตน์ (Globalization) ภาวะความทันสมัย (Modernization) การรับเอาวัฒนธรรมใหม่ (Acculturation) การผสมผสานทางวัฒนธรรม (Cultural Integration) การกลืนกลายทางวัฒนธรรม (Cultural Assimilation) เป็นต้น จึงทำให้ชุมชนชนบทเปลี่ยนแปลงไปเป็นชุมชนเมืองมากขึ้นแต่ต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานจึงจะกลายเป็นชุมชนเมืองอย่างแท้จริง ดังนั้นในอนาคตชุมชนเมืองและชุมชนชานเมืองจะเพิ่มมากขึ้น ส่วนชุมชนชนบทจะลดน้อยลง (สนธยา พลศรี. 2545 : 199-216) แนวโน้มของความสัมพันธระหว่างชุมชนชนบท ชุมชนชานเมืองและชุมชนเมืองจะมีลักษณะดังรูป

รูปที่ 3 แนวโน้มของความสัมพันธระหว่างชุมชนชนบท เมือง และชานเมืองในอนาคต

การแบ่งตามระดับความรุนแรงของปัญหา และความสามารถของชุมชนในการร่วมกันแก้ไขปัญหา

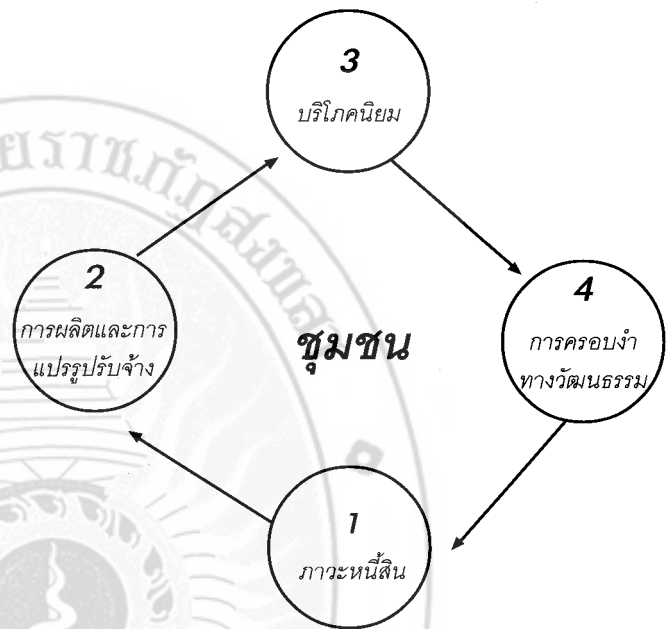
การแบ่งประเภทของชุมชนตามระดับความรุนแรงของปัญหาและความสามารถของชุมชนในการร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนไทย พบว่าชุมชนแบ่งออกเป็น 4 ประเภท (สำนักส่งเสริมและพัฒนาศึกษาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน. 2547 : 12-17)

1. ชุมชนอ่อนแอและขาดพลัง เป็นชุมชนที่อยู่ในวัฏจักรปัญหา 4 ประการคือ มีภาวะหนี้สินสูง การผลิตของชุมชนได้รับผลตอบแทนต่ำและไม่แน่นอน การแปรรูปเพื่อเพิ่มผลผลิตโดยการจัดการร่วมกันของคนในชุมชนทำได้ยาก เพราะไม่มีเงินทุนเพียงพอ และไม่มีความสามารถในการประกอบการที่จะแข่งขันกับนายทุนได้ต้องไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกชุมชนเพื่อเพิ่มรายได้ซึ่งเมื่อเกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจขึ้นก็อาจ

ถูกเลิกจ้าง ลดค่าแรง ตกลงงานและว่างงาน คนในชุมชนจะแก้ปัญหาด้วยการเพิ่มผลผลิตเพื่อขาย ที่ต้องใช้ปัจจัยการผลิตที่ต้นทุนสูง สิ้นเปลืองและเป็นอันตราย แต่เมื่อผลิตได้มากกว่าราคาผลผลิตจะต่ำ เมื่อลงทุนมากต้นทุนจะสูงในขณะที่การบริโภคของคนในชุมชนตามกระแสบริโภคนิยม ทำให้ถูกครอบงำทางวัฒนธรรมเป็นแบบวัตถุนิยมและฟุ้งเฟ้อเกินความจำเป็นยิ่งทำให้ภาวะหนี้สินเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ขาดความเชื่อมั่นในศักยภาพของบุคคลและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาด้วยการพึ่งพาตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและกันภายในชุมชน แต่ถูกครอบงำทางความคิดให้เชื่อในศักยภาพของความรู้และทรัพยากรนอกชุมชน กลายเป็นชุมชนอ่อนแอและขาดพลัง เพราะทุนทางสังคมที่เคยมีอยู่ถูกทำลาย ชุมชนไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง ต้องพึ่งพาทายนอกในรูปแบบต่าง ๆ

วัฏจักรของปัญหาของชุมชนอ่อนแอและขาดพลัง มีลักษณะดังรูปที่ 4

2. ชุมชนพึ่งตนเอง เป็นชุมชนที่เคยผ่านวิกฤตต่าง ๆ ที่ค่อนข้างรุนแรงและแก้ไขปัญหาแบบหันหลังกลับเพราะพบว่าถ้าหากยังคงใช้วิธีการแบบเดิมก็คงหาทางออกให้กับชีวิตไม่ได้ จึงแก้ไขปัญหาโดยการระดมภูมิปัญญาของคนในชุมชน ค้นหาองค์ความรู้ในการดำรงชีวิตของคนรุ่นก่อน ค้นหาทรัพยากรและทุนทางสังคมที่ยังคงเหลืออยู่ในชุมชนมาเป็นทุนเริ่มต้นในการร่วม

รูปที่ 4 วัฏจักรของปัญหาของชุมชนอ่อนแอและขาดพลัง
ที่มา : สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน. 2547 : 13

กันคิด ร่วมกันทำร่วมกันเสริมสร้างสิ่งดี ๆ ในอดีตให้กลับมาสมบูรณ์ดังเดิม ร่วมกันเรียนรู้ถึงความหมายของการดำรงชีวิต การดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียงและยั่งยืน ซึ่งเน้นความสุขทางใจ ความเพียงพอและทางสายกลางในการดำเนินชีวิตมากกว่าความมั่งคั่งทางวัตถุตามแนวคิดแบบทุนนิยม แนวปฏิบัติของชุมชนเป็นแบบเรียบง่ายเน้นการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลัก การผลิตโดยการใช้วัตถุดิบที่หาได้ในชุมชน ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม มีระบบการจัดการในลักษณะของกลุ่มและเครือข่ายกลุ่ม ที่ใช้วัฒนธรรมมาจัดการให้เกิดการเกื้อกูลกันระหว่างกิจกรรมต่าง ๆ ที่แต่ละกลุ่มดำเนินการ เป็นชุมชนที่มุ่งเน้นการใช้ทุนและศักยภาพในชุมชนในการแก้ไขปัญหา มากกว่าการพึ่งพาจากภายนอก

3. ชุมชนเริ่มฟื้นตัว เป็นชุมชนที่เคยเกิดปัญหาแบบชุมชนอ่อนแอและขาดพลังแต่สมาชิกในชุมชนไม่ยอมตกอยู่ในวังวนหรือวัฏจักรของปัญหา สมาชิกทุกคนเกิดความตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันแก้ไขปัญหาด้วยตนเองให้มากที่สุด โดยมีเป้าหมายเพื่อการฟื้นตัวและความเข้มแข็งของชุมชน ด้วยการสร้างจิตสำนึกรักชุมชน การพยายามใช้ทุนด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ผู้รู้ ภูมิปัญญา เงินออม เป็นทุนเริ่มต้นในการแก้ไขปัญหาร่วมของชุมชน ผนวกเข้ากับเงินงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอย่างชาญฉลาด เช่น เงินกองทุนหมู่บ้าน งบกระตุ้นเศรษฐกิจ งบประมาณขององค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น พลังสำคัญของชุมชนประเภทนี้จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งการประสานกันระหว่างความเข้มแข็งภายในชุมชนกับการสนับสนุนจากภายนอกชุมชนอีกด้วย

4. ชุมชนโลกาภิวัตน์ เป็นชุมชนที่ค่อนข้างมีความสามารถและประสบการณ์ในการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางทุนนิยมมานาน สมาชิกมีโอกาสเข้าถึงแหล่งความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ค่อนข้างมีความพร้อมที่จะเข้าสู่ระบบการค้าแบบเสรีทั้งในประเทศและต่างประเทศ ด้วยการส่งเสริมจากภาครัฐและเอกชน มีการผลิตสินค้าภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรที่เน้นเอกลักษณ์และความเป็นท้องถิ่นที่มีรูปแบบสอดคล้องกับรสนิยมและความต้องการของลูกค้าต่างประเทศ สินค้ามีคุณภาพตามมาตรฐานสากล มีความพร้อมที่จะรับการส่งเสริมของภาครัฐ เช่น ธุรกิจชุมชน วิสาหกิจชุมชนของรัฐบาลที่มุ่งผลักดันภูมิปัญญาไทยสู่สากลอย่างเต็มที่และมีส่วนร่วมกับรัฐบาลในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ แต่เนื่องจากชุมชนสะสมปัญหามาในอดีตที่สินค้าจากชุมชนไม่เคยได้รับการส่งเสริมการตลาดจากภาครัฐเท่าที่ควร สมาชิกในชุมชนไม่เคยได้รับการพัฒนาเพื่อให้เป็นผู้ผลิตที่มีอุดมการณ์ เป็นผู้ประกอบการที่มีความรู้ ความสามารถในการแข่งขันธุรกิจ ซึ่งในภาวะปัจจุบัน

ที่มีการแข่งขันทางการค้าสูงมากทั้งการค้าภายในประเทศและการค้าระหว่างประเทศ การนำตัวเองเข้าสู่สนามแข่งขันนี้จึงเป็นภาวะที่ชุมชนต้องเสี่ยงและเร่งรัดพัฒนาตัวเองครั้งใหญ่ ซึ่งถ้าหากประสบความสำเร็จแล้วชุมชนก็จะได้รับผลตอบแทนมหาศาล แต่ถ้าหากชุมชนพัฒนาไม่ทันหรือประสบความสำเร็จแล้วชุมชนก็อาจจะเกิดวิกฤตอย่างรุนแรง ซึ่งอาจจะมากกว่าชุมชนประเภทแรกคือชุมชนอ่อนแอและขาดพลังก็ได้

การแบ่งตามระดับของการพัฒนา

การแบ่งชุมชนตามระดับของการพัฒนา เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากความมากน้อยในการพัฒนาของชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 5 ประเภทคือ (สนธยา พลศรี, 2547 : 34-35)

1. ชุมชนด้อยพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกยังไม่มีความพร้อมในการพัฒนา ด้อย การศึกษา ล้าหลัง ในทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่นอกเหนือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ขาดจิตสำนึกร่วมกันของชุมชน ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีการเรียนรู้ร่วมกัน ขาดความสัมพันธ์ และการโต้ตอบกันทางสังคม มุ่งผลประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ การพัฒนาชุมชนแบบนี้ต้องใช้บุคลากร ทรัพยากร เทคนิค วิธีการและระยะเวลามาก

2. ชุมชนพร้อมพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความพร้อมในพื้นฐานของ

การพัฒนาเช่น มีการศึกษาสูงขึ้น มีการเรียนรู้ร่วมกัน ยอมรับในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เชื่อในเหตุผล มีความสัมพันธ์ทางสังคมและการโต้ตอบต่อกันทางสังคม มีผู้นำ มีกลุ่มและองค์กรเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน มีจิตสำนึกชุมชนที่มุ่งผลประโยชน์ส่วนรวมก่อนส่วนตน เป็นต้น ชุมชนแบบนี้จัดเป็นชุมชนที่มีความพร้อมจะพัฒนาสามารถดำเนินการพัฒนาได้ง่ายและรวดเร็ว

3. ชุมชนกำลังพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกร่วมมือร่วมใจมุ่งกันกำลังกันเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพัฒนาชุมชนของตนโดยบุคคล กลุ่มองค์กรในชุมชนและนอกชุมชน ทั้งประชาชน ภาคเอกชนและภาค รัฐบาล ให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน ด้วยเทคนิควิธีการและกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชน แต่อาจจะประสบปัญหาอุปสรรคบางประการ จึงยังไม่ประสบความสำเร็จต้องปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนาและใช้ระยะเวลาอีกระยะหนึ่ง

4. ชุมชนเร่งรัดพัฒนา เป็นชุมชนที่พัฒนาต่อเนื่องจากชุมชนกำลังพัฒนา โดยผู้เกี่ยวข้องกับการพัฒนาได้ร่วมกันสรุปบทเรียนของการพัฒนาปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนา จนได้แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม จึงระดมพลังกันพัฒนาอย่างเต็มที่

5. ชุมชนพัฒนา เป็นชุมชนที่บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้สามารถพัฒนาชุมชนได้ด้วยศักยภาพของชุมชนเอง เป็นชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน คือไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม พึ่งตนเองได้ ไม่มีการสิ้นสุด มีกระบวนการสืบทอดการพัฒนาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งอย่างเหมาะสม และไม่ขาดสาย

การแบ่งประเภทของชุมชนตามระดับของการพัฒนา มีลักษณะดังรูปที่ 5

รูปที่ 5 การแบ่งชุมชนตามระดับของการพัฒนา

จะเห็นได้ว่าชุมชนและความเป็นชุมชนมีมิติที่หลากหลาย มีศักยภาพหรือพลัง มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปตามกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี แนวโน้มของชุมชนจึงจะมีความแตกต่างไปจากเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ของสมาชิกจากความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิที่พบปะกันเป็นประจำมาเป็นความสัมพันธ์ที่ผ่านระบบสารสนเทศ เครื่องมือสื่อสารต่าง ๆ ที่ทันสมัย ไม่จำเป็นต้องพบหน้ากัน แต่ยังคงมีความผูกพัน มีกิจกรรมร่วมกันตามความจำเป็นและเหมาะสม ผู้ทำงานร่วมกับชุมชนจึงควรศึกษาเรื่องราวของชุมชนให้รู้เท่าทัน เพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ❀

เอกสารอ้างอิง

- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2544. **ชุมชนนิยม : ฝ่าวิกฤตชุมชนล่มสลาย**. กรุงเทพฯ : ซีคเซสมิเดีย.
- ประเวศ วะศรี. 2541. **ประชาคมตำบลยุทธศาสตร์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ศิลธรรม และสุขภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคนอื่น. 2543. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, 2538**. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, 2546**. กรุงเทพฯ : นานามีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524, 2524**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์ การพิมพ์ (1977) จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). 2539. **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพฯ : สหมิก จำกัด.
- สนธยา พลศรี. 2547. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 5 กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- . 2548. **เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน**. สงขลา : คณะมนุษยศาสตร์ และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา.
- ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน, สำนัก. **กรมการพัฒนาชุมชน**. 2547. **เอกสารแนวคิดแนวทางและกรณีตัวอย่างการดำเนินงานศูนย์ประสานงานเครือข่ายองค์กรชุมชน**. กรุงเทพฯ : เอ ที เอ็น โปรดักชั่น.
- อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล. 2541. **ประชาสังคม : คำความคิดและความหมาย**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.